

Catalunya davant el nou repte migratori

ADELA ROS

Universitat Oberta de Catalunya

1. Introducció

La confluència del fenomen migratori en nacions sense estat (també conegudes com a minories nacionals) és un moment en què el procés de mundialització mostra una cara complexa i contradictòria. En un món en el qual les referències culturals han perdut gran part del seu significat territorial, la immigració posa en evidència que actualment hi ha moviments globals i locals que coexisteixen en un mateix context, generant sovint tensions i conflictes en les persones i grups. El cas de les minories nacionals dins d'estats més o menys descentralitzats que actuen com a receptors d'immigració és especialment adequat per comprovar com es fa l'ajustament d'ambdues realitats, una de més influenciada pels efectes d'uns sistemes —econòmics, socials i culturals— globals i una altra de més marcada per una tradició històrica, identitària i local. En realitat, aquest ajustament planteja la qüestió de si aquests dos nivells, per separat, tenen algun sentit o si, al contrari, l'experiència diària exigeix ara una estreta combinació.

Un dels trets de la nova immigració és la incorporació dels països de l'Europa del sud —l'àrea mediterrània— com a destinació i no, com havia estat fins a la segona part del segle xx, com a origen. Aquest és el marc en el qual la Catalunya actual esdevé destinació i no origen de moviments migratoris. A Catalunya, actualment, l'encaix entre, en primer lloc, una llengua i una cultura pròpies i la necessitat de fer-les visibles, atractives i fins i tot necessàries amb vista a l'adaptació dels nous immigrants i, en segon lloc, un entorn cada vegada més transnacional, amb unes comunicacions molt ràpides, amb ciutats convertides en centres multiculturals, i una diversitat cultural que creix i es multiplica, s'està realitzant no sense problemes. Ara bé, convé fer una reflexió en profunditat de la situació i, sobretot, de les estratègies que cal seguir per tal d'aconseguir superar el gran repte que Catalunya, com moltes altres nacions sense estat, tenen al davant.

Les relacions entre les minories nacionals i la immigració és ara, i ha estat sovint, difícil i tensa. Les minories nacionals consideren el factor migració com a oposat en la mesura que tenen interessos diferents. Per una banda, des de les nacions sense estat s'intenta incorporar el nivell regional (autonòmic) a la llista

de drets i obligacions dels immigrants. La situació es fa especialment complicada perquè aquestes unitats polítiques tenen recursos econòmics escassos i dependents d'un estat central que els deixa poc marge de maniobra en aquelles decisions estratègiques en matèria d'immigració, com ara processos de regulació i estratègies d'acollida. Per altra banda, la immigració, com a forma d'augmentar els recursos, és un procés global que qüestiona el paper de les identitats territorials i del qual les identitats estatals surten generalment beneficiades. Per últim, els efectes que la diversitat cultural interna provoca en l'homogeneïtat nacional són a vegades vistos més com a riscos que com a fonts d'inspiració i transformació.

Tenint en compte tots aquests elements, el repte més important és el de no caure en un tipus de discurs imaginari sobre la immigració que se centri només en els riscos i no esmenti les oportunitats de la immigració per a les nacions sense estat. En aquest article s'intenta analitzar aquesta relació definitivament tensa i es donen algunes pautes de com, des d'una d'aquestes nacions sense estat com és Catalunya, es podria repensar el tema migratori.

2. El discurs del «problema»

En els darrers anys a l'Estat espanyol s'ha imposat un tipus de discurs sobre la immigració que tendeix a definir-la com a problema i, és més, com a generador de problemes. Amb «l'Europa fortalesa» com a context, i des de la darrera Llei d'immigració, la societat espanyola ha començat un camí de difícil retorn cap a la construcció d'un discurs imaginari sobre la immigració molt negatiu. No deixa de ser revelador que, amb un volum mitjà d'immigració que no arriba al 4 %, en alguns moments, «el problema de la immigració» s'hagi situat entre les preocupacions més grans dels espanyols. Ara bé, què passa a Catalunya? S'està intentant configurar un tipus d'imaginari diferent de l'espanyol? O, simplement, s'ha tornat a crear una imatge de la nova immigració que n'accentua les dificultats sense apuntar-ne cap element positiu? No resulta profundament contradictori per a un ideari nacionalista contemporani no fer de la diversitat cultural, sigui quina sigui aquesta, una bandera a enarborar?

Ens els darrers anys, anys en què Catalunya s'ha convertit en un dels pols d'atracció d'immigrants comunitaris i no comunitaris més importants de tota la península Ibèrica, la societat catalana en general ha reaccionat amb indecisió i manca de plantejaments clars. El discurs oficial no ha ajudat gaire. El silenci que ha predominat no ha fet sinó retrocedir en una situació de partida que era beneficiosa: en primer lloc, el nombre d'immigrants és encara força manejable. En segon lloc, la llarga tradició de Catalunya com a terra d'arribada i, en alguns moments, autèntica terra d'immigrants. Les forces polítiques majoritàries, però, no estan aprofitant la situació i, per contra, han optat per fer pactes de silenci davant un tema que, creuen, els pot aportar més maldecaps que beneficis polítics. En els moments en què la qüestió de la immigració s'ha tractat, no s'ha estat a l'alçada de les circumstàncies i tan sols s'ha anat a fer plantejaments demagògics que no van al nucli de la qüestió sinó tan sols a la superfície, cosa que resulta molt perillosa per a la creació d'un clima de consens i enteniment. Aquest és el cas de declaracions provocadores que els mitjans de comunicació s'han encarregat de recollir i que, fetes per polítics catalanistes, han contribuït a crear una imatge de la immigració com a risc per a les tradicions, la llengua i la identitat catalanes. Res més perillós que això per abordar els reptes que la immigració planteja a Catalunya.

Per altra banda, però molt relacionat amb el que s'ha esmentat fins ara, una part de la societat catalana resta silenciosa, poruga, i mira cap a un altre costat, donant l'esquena, com si així els efectes transformadors de la immigració poguessin trigar més a arribar-hi. S'ha de recuperar el vell esperit dels anys setanta, aquell que va fer possible una societat catalana moderna i integradora i que va fer sentir a molts nousvinguts que ells també eren catalans. La diversitat no pot fer por als catalans que viuen el fet de la pròpia diversitat a la seva experiència. A vegades, però, el que fa por són els efectes marginadors i estigmatitzants que la diversitat cultural implica. Com més aviat siguem conscients de la realitat, més aviat estarem en disposició d'evitar caure en una societat fragmentada i xenòfoba: A Catalunya hi ha un gruix cada vegada més important de persones d'origen africà, llatinoamericà, asiàtic i europeu que neix, rep educació, treballa, paga impostos i utilitza els serveis públics. Aquesta és la tendència de la nova Catalunya.

La representació social de l'immigrant i la immigració a Catalunya ha variat molt al llarg de les darreres dècades. Com passa sempre, es tracta de conceptes imaginaris que tenen poc a veure amb la realitat però que, en canvi, diuen molt de la pròpia societat i de les barreres socials que en aquesta funcionen. Si fa uns anys, en parlar dels immigrants a Catalunya es pensava en els qui van arribar d'altres terres de l'Estat, ara aquesta relació es rebutja públicament. En canvi, la nova frontera de l'*outsider* es dibuixa en la immigració estrangera. L'immigrant és un home jove

procedent del Magreb o de Llatinoamèrica, amb un baix nivell d'estudis, poc integrat en la societat que l'ha rebut i generador de conflictes. No és «immigrant», en canvi, la població alemanya, belga o britànica de classe mitjana-alta que «resideix» a les Illes Balears i a Catalunya i que, per cert, no ha mostrat gaire interès per conèixer ni la cultura ni la societat del seu nou entorn.

Però, com es deia abans, la realitat va molt més de pressa que els conceptes i sovint es desconeixen els aspectes canviants de la realitat o, com deia l'historiador de la migració Frank Thistlewaite, d'allò que es veu només mirant amb lupa el fenomen migratori. Per exemple, poc sabem del protagonisme de les dones en la nova immigració, o de l'important gruix de persones que arriben amb un alt nivell de formació, o dels nous hàbits que moltes famílies d'immigrants adquireixen a Catalunya.

La immigració, però, no és la culpable dels problemes, encara que sovint els posa en evidència. A Catalunya, per exemple, el terreny de la llengua és abonat per la lluita i la batalla permanent. L'immigrant es troba enmig d'una guerra que no té res a veure amb ell, que sovint no entén, però de la qual rep molts cops.

3. *Déjà vu*

No es tracta d'aferrar-se a un historicisme radical, però sovint crida l'atenció la manca de referències al passat. Per exemple, referències a com a la primera meitat del segle xx es va rebre la primera onada migratòria o, més incompreensible encara, a com entre 1950 i 1975 Catalunya va créixer en 1.400.000 nous habitants. No es parteix de zero i el passat pot servir, com a mínim, per no caure en els mateixos errors. Tot i que, sens dubte, es tracta de moments diferents amb trets específics, la comparació és del tot pertinent. Com no podríem aprofitar una experiència migratòria tan increïble que, l'any 1975, va dibuixar una societat amb un 40 % de la població nascuda fora de Catalunya?

A Catalunya juguem doncs amb l'avantatge del *déjà vu*. Ja hem vist arribar una gran allau d'immigració d'un nivell d'instrucció més baix al d'ara; s'han pogut comprovar també els efectes que produeix la immigració en un moment de repressió política i cultural; ja s'ha demostrat que la integració cultural i social passa, inevitablement, per les relacions personals; s'ha topat amb dificultats determinades en el procés anomenat «catalanització»; han començat a sorgir nous models d'identitat que responen a necessitats i realitats diverses, etc. Aquest tipus de visió del passat i de l'experiència que aquest passat implica no pot res més que ajudar a fer front a la situació de la nova immigració.

El moviment migratori dels darrers anys s'emmarca en un context de precarietat social que, sovint, coincideix amb els camins que van recórrer els immigrants de la segona part del segle xx. Els itineraris d'anteriors onades migratòries (internes) es re-

peteixen. Els antics barris d'immigrants tornen a ser, ara, barris d'immigrants. Les condicions de vida (pisos compartits, condicions laborals, etc.) també recorden aquell passat. Només que ara els immigrants d'abans s'han convertit en autòctons i els immigrants... són uns altres.

4. Llengua i ciutadania

La llengua és un element fonamental de la ciutadania i de la integració en una societat. A Catalunya, el futur de la llengua catalana només estarà garantit quan aquesta jugui un paper igualador dels drets dels ciutadans. La particularitat del cas català és que, com a d'altres societats bilingües, davant la duplicitat de llengües d'ús, l'immigrant pot «triar-ne» una, una altra, les dues o cap de les dues. Des d'un punt de vista macro, el fenomen de la transmigració —moviment de la gent arreu del món— apunta cap a una major preferència per l'ús de les llengües majoritàries (com el castellà) davant les minoritàries. Però també és cert que les llengües s'aprenen i es parlen (i s'estimen) en contextos locals. En aquest sentit, sembla que el pes de les relacions socials quotidianes continua sent molt important a l'hora de decidir quin llengua assimilar.

Alguns es pregunten: per què la primera llengua que aprenen els immigrants a Catalunya sembla que, almenys a la regió metropolitana, és el castellà? Per què no aprenen primer el català, si molts d'aquests nousvinguts no en coneixen cap de les dues? Les respostes a aquestes preguntes requereixen una explicació múltiple. Qui arriba a Catalunya es troba amb una realitat lingüística determinada de la qual l'immigrant no és causant, ni menys encara, culpable. Sovint el català no apareix en la vida dels immigrants, o ho fa d'una forma molt feble i confusa. Aquesta desaparició (o, el que és el mateix, inexistència) té una doble cara.

En primer lloc, la llengua de classe dels immigrants és (continua sent) el castellà: els contextos locals i institucionals on resideixen, treballen i resolen els seus principals problemes els immigrants, dins una societat que presenta clars trets de dualisme i segmentació, són ara multilingües i, com a llengua autòctona, predomina el castellà.

En segon lloc, a la societat catalana existeix una tendència molt implantada a l'acomodació lingüística en castellà. L'acomodació, que funciona en molts nivells i situacions, es fa especialment present quan algú és susceptible de ser un «no català» (i l'aspecte físic pot tenir un paper important en aquesta «detecció»). L'anàlisi sociolingüística d'aquesta norma lingüística és massa complexa com per ara intentar fer-la, però, en aquest context, ha de tenir en compte almenys dos dels factors que funcionen com a límits de l'expansió del català entre els immigrants: a)

una realitat lingüística que passa per l'habilitat bilingüe de gran part de la població i b) la funció de marcador social, a vegades d'autèntica barrera social (dins/fora; qui és/qui no és) que la llengua exerceix a Catalunya. Sigui quin sigui el pes de cada un d'aquests factors, moltes persones es troben limitades per aquesta realitat que els precedeix i que sovint no comprenen quan intenten parlar en català i «no poden».

Tornant a la pregunta inicial sobre els motius pels quals la llengua catalana no està entrant amb força en les vides dels immigrants, falta encara saber i analitzar la percepció i el sentit que per a ells té aquesta llengua. Com la veuen? Quins són els significats de la llengua catalana per als nous immigrants? Quin paper creuen que ocupa aquesta llengua a Catalunya? Per què la volen parlar? Però per què comencen pel castellà? És important entendre que les llengües són mons de sentit i que, el fet d'aprendre i d'usar noves llengües, sempre s'ha d'entendre com una entrada en aquest món de sentits que té una expressió concreta en les llengües i les ideologies lingüístiques al seu voltant: qui les parla, quan s'han de parlar, per què, amb qui i per a què.

Segurament, si es confirma que els immigrants aterren a Catalunya en castellà, vol dir que la percepció de l'existència i la importància de la llengua «regional» és menor que la de la llengua de l'Estat. Aquest és un element que sempre s'haurà de tenir present i que juga en contra de les llengües minoritàries. Ara bé, hi ha d'altres significats perjudicials per a l'expansió del català que sí que es podrien evitar. La llengua catalana pateix sovint els efectes d'un excés d'institucionalització (en molts casos necessària a causa de la situació històrica al final del règim de Franco) que han comportat moltes vegades una visió d'aquesta llengua com massa formalista i rígida, estretament lligada a entorns institucionals, com ara l'escola. A més, altres significats d'aquesta llengua com a símbol de catalanitat o com a símbol de pertinença a un grup cultural i/o de classe han marcat la situació actual de l'ús de la llengua catalana entre alguns joves catalans de famílies arribades a Catalunya en els anys 1950 i 1960. Formen part aquests elements també dels nous sentits que el català adquireix ara?

D'alguns testimonis personals que he pogut recollir, i de forma molt incipient encara, es pot advertir ja la reaparició d'alguns d'aquests trets i l'aparició d'alguns de nous. Torna a trobar-se la idea de la llengua ben parlada, sense errades ni equivocacions —a vegades entre persones que parlen el català amb dificultats. Es manté el lligam de la llengua amb alguns grups de catalans «de tota la vida». S'adverteix un fort pes del lligam emocional (una llengua «maca», «nova», «diferent») que podria estar pesant més que el lligam estrictament utilitarista (per treballar). Com que es juga amb una situació nova i diferent, fóra bo que no repetís els mateixos errors. El fort component ideològic que havia jugat un paper negatiu, ara no pesa. Molts immigrants vénen sense

idees prèvies —com deia un home xilè: «jo només havia sentit la paraula català amb allò de Serrat, el cantautor català». Però l'assignatura pendent que tenim és la de saber si podrem retransmetre una idea d'una llengua oberta a tothom i, per tant, si podem aconseguir tractar a tothom com un català o una catalana més.

5. Un nou repte, una nova realitat

Tot i que encara existeix un cert desconcert davant la situació, des del punt de vista de la llengua, és necessari preveure les conseqüències del nou panorama de la llengua a Catalunya (o millor dit, de les llengües a Catalunya). Si, d'alguna forma, posem més atenció en el «ells» que en el «nosaltres», el nou repte que la llengua catalana té ara al davant serà molt més assumible.

Cal entendre la immigració en tota la seva heterogeneïtat social, geogràfica i cultural de la població que arriba a Catalunya. Aquesta varietat en els orígens de la immigració es tradueix, en el terreny lingüístic, en situacions molt diferenciades tant pel que fa al coneixement previ de llengües com en les actituds lingüístiques. Cada cas s'haurà d'analitzar un per un. Per exemple, no és el mateix parlar de la situació dels magrebins, que no coneixen cap de les llengües que es parlen a Catalunya, que de la dels llatinoamericans, que vénen amb domini del castellà. És evident que aquestes novetats modificaran —de fet, ja ho estan fent— també el panorama lingüístic català. Ara sorgeixen noves situacions lingüístiques (a les escoles, a les botigues, als hospitals...) que hem d'estar preparats per afrontar. Per últim, la capacitat d'aprenentatge de llengües dels nous immigrants, el seu coneixement de més d'una llengua en el moment d'arribar, i una actitud molt més neutral davant el fet català... són elements que dibuixen un panorama molt positiu.

6. Cap a un model intercultural

En bona part, el futur de moltes minories nacionals depèn del model de relacions intergrupals plantejat, entenent aquest terme com el conjunt d'iniciatives individuals i col·lectives, privades i públiques, que es posen en marxa davant la pluralitat de la població que conforma la societat. Evidentment, la construcció de Catalunya continua exigint un model de ciutadania i d'homogeneïtat. La immigració és un repte (alguns s'estimen més parlar d'un problema) per a aquesta construcció. En general, la immigració fa trontollar les estructures polítiques i la legitimitat d'aquestes d'una forma molt important. Res no queda «intacte» a la influència de la immigració. Si volem que els nous immigrants i, sobretot, els seus fills, estableixin lligams identitaris i afectius

amb Catalunya i amb la llengua catalana —i no tan sols amb la dimensió estatal, que, recordem, és l'única que dóna la ciutadania política— és imprescindible que la definició de «català» s'exempli a la nova realitat. És lògic que amb l'entrada en acció de moltes llengües i cultures, la trilogia «llengua-cultura-identitat» entri en un període de transformació. S'haurà de repensar i reinventar una nova manera de ser català que pugui incloure els milers de nous ciutadans que ara viuen i treballen a Catalunya. I, sobretot, s'haurà de pensar què els oferim a aquests nous ciutadans perquè, també, vulguin «ser catalans». Una forma d'aconseguir l'afiliació identitària de les persones passa, necessàriament, per un model i unes condicions de vida de qualitat. Aquest és un factor important que les nacions sense estat no poden oblidar.

En els últims anys s'ha evidenciat un nou valor de la diferència. Aquest context té implicacions fonamentals que es tradueixen en drets i obligacions que tant individus com institucions han de respectar. El valor de la interculturalitat —el paradigma que tracta d'impulsar la comunicació i la relació entre les diferents cultures que coexisteixen en un mateix espai— haurà, per força, de modificar alguns pressupòsits existents en vells models de relacions intergrupals, com ara l'assimilació i la pròpia integració. El model intercultural proposa un enriquiment mutu de les cultures en contacte. Haurem d'anar en compte perquè aquest enriquiment es produeixi en un sentit real, i no només en les seves formes més folkloriques, com ara el menjar, la música o el ball. Hauríem d'evitar «folkloritzar» els altres. L'enriquiment real passa, inevitablement, per un coneixement (i reconeixement) d'altres cultures, llengües, formes de vida, formes de pensar... I aquí comença la integració real. Per exemple, la nostra ignorància respecte a les llengües i situacions lingüístiques de la comunitat àrab que resideix a Catalunya (la més nombrosa) ajuda molt poc a entendre l'actitud lingüística d'aquestes persones davant el fet català. El filòsof polític canadenc Will Kymlicka diu en un dels seus darrers treballs que els nacionalismes que es troben davant el repte de pluralisme ètnic han de reconvertir-se en nacionalismes multiculturals, és a dir, en nacionalismes que afirmen la riquesa de les seves minories. Com en el cas del Quebec, el reconeixement d'aquestes minories pot ser una estratègia útil per afirmar-se com a poble que «s'unifica» a través de la idea de nació de cultures convergents.

Bibliografia

- BADIA, A. M. (1969). *La llengua dels barcelonins: resultats d'una enquesta sociològic-lingüística*. Barcelona: Edicions 62.
- BALCELLS, A. (1992). *Història del nacionalisme català: Dels orígens al nostre temps*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- BALFOUR, S. (1989). *Dictatorship, workers, and the city: Labour in Greater Barcelona since 1939*. Oxford: Clarendon Press.
- BARRERA, A. (1985). *La dialéctica de la identidad en Cataluña: un estudio de antropología social*. Madrid: CIS
- BOTEY, J. (1986). *Cinquanta-quatre relats d'immigració*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Hospitalet: Diputació de Barcelona.
- CABRÉ, A. (1995). «Les migracions a Catalunya». *Papers de Demografia*, núm. 38. [Centre d'Estudis Demogràfics]
- CALZADA, A.; LLORENS, C. (1995). *Reconstrucció Nacional*. Barcelona: Destino.
- CANDEL, F. (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- (1985). *Els altres catalans, vint anys després*. Barcelona: Edicions 62.
- CANDEL, F. [et al.] (1986). *La dinamització cultural a les àrees urbanes de nova creació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CASIMIR, J. (1981). *La cultura oprimida*. Barcelona: Nueva Imagen.
- COLOMER, J. M. (1984). *La idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CONVERSI, D. (1990). «Language or race? The choice of core values in the developemnt of Catalan and Basque nationalisms». *Ethnic and Racial Studies*, vol. 13, núm. 1 (gener), p. 50-65.
- COROMINES, A. (1993). *El catalanisme i l'Estat: La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CRUELLES, M. (1965). *Els no catalans i nosaltres*. Barcelona: Aportació Catalana.
- DI GIACOMO, S. M. (1986). «Images of Class and Ethnicity in Catalan Politics». A: McDONOGH, G. W. *Conflict in Catalonia: Images of an Urban Society*. Gainesville: University Presses of Florida.
- DÍEZ MEDRANO, J. (1995). *Divided Nations: Class, Politics, and Nationalism in the Basque Country and Catalonia*. Ithaca: Cornell University Press.
- DURÀ, A. 1995. *Mobilitat residencial, contraurbanització i canvi en l'estructura social de Santa Coloma de Gramanet*. [Tesi doctoral (no publicada)]
- ESPADA, A. (1997). *Contra Catalunya*. Barcelona: Flor del Vent.
- ESTEVA, C. (1973). «Aculturación y urbanización de inmigrados en Barcelona. ¿Cuestión de etnia o cuestión de clase?». *Ethnica*, núm. 5, p. 135-189.
- FLAQUER, Ll. 1996. *El català, llengua pública o privada?* Barcelona: Emprius Club d'Opinió.
- ICESB-LABORATORI DE SOCIOLOGIA (1992). *Estudi socioantropològic de Sant Sadurní d'Anoia*. Barcelona: Ajuntament de Sant Sadurní d'Anoia.
- JOHNSTON, H. (1983). *The Pragmatics of Catalan Nationalism: From Dominancy to Mass Mobilization*. San Diego: University of California. [Tesi doctoral]
- (1991). *Tales of nationalism: Catalonia 1939-1979*. Nova Brunswick: Rutgers University Press.
- LAITIN, D.; SOLÉ, C. (1989). «Aplicación de la teoría de los juegos a las actitudes y política lingüísticas. El caso de inmigrantes autóctonos en Cataluña». *Papers: Revista de Sociología*, núm. 27.
- LLOBERA, J. R. (1997). «Aspects of Catalan Kinship, Identity, and Nationalism». *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, núm. 28 (març), p. 297-309.
- MARSAL, J. F. (1989). «Ideología del nacionalismo catalán». A: DEVALLE, S. *La diversidad prohibida: Resistencia étnica*. Mèxic: Colegio de México.
- PARRAMÓN, C. C. (2000). *Similituds i diferències: La immigració dels anys 60 a l'Hospitalet*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- PASCUAL, A. (1968). «L'impacte de la immigració en una ciutat de la comarca de Barcelona: l'Hospitalet». A: JUTGLAR, A. [et al.]. *La immigració a Catalunya*. Barcelona: Edició de Materials.
- PERNAU, G. (1995). *El somni català: 16 històries d'arrelament*. Barcelona: La Campana.
- PINILLA DE LAS HERAS, E. (1973). *Immigració i mobilitat social a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- PUJADAS, I. (1993). *Població de Catalunya: Anàlisi especial de les interrelacions entre els moviments migratoris i les estructures demogràfiques*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- PUJOL, J. (1976). *La immigració, problema i esperança de Catalunya*. Barcelona: Nova Terra.
- PUJOLAR, J. (1995). «Immigration in Catalonia: the Politics of Sociolinguistic Research». *Catalan Review*, núm. 2 (setembre) p. 141-162.
- (1997). *De què vas, tio?* Barcelona: Empúries.
- RECAÑO, J. (1995). *La emigración andaluza en España: Componentes demográficos y socioeconómicos*. Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral]
- RODRÍGUEZ, M. G. (1993). *Immigrant workers constructing a nation: class formation, the construction of social persons, and the politics of the past in Santa Coloma de Gramanet (Spain)*. University of Chicago. [Tesi doctoral]
- ROS, A. (2001). *Being Andalusian in Catalonia: a challenge to nation state construction*. University of California, San Diego. [Tesi doctoral]
- SANTAMARÍA, A. (1999). *El nacionalisme i les llengües de Catalunya*. Barcelona: Àltera. [Fòrum Babel]
- SENTÍS, C. (1994). *Viatge en Transmiserià: Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*. Barcelona: La Magrana.
- SHAFIR, G. (1995). *Immigrants and Nationalists: Ethnic conflict and accomodation in Catalonia, the Basque Coutry, Latvia and Estonia*. Nova York: State University of New York Press.

- STRUBELL, M. (1981). *Llengua i Població a Catalunya*. Barcelona: La Magrana.
- TERMES, J. (1983). «La immigració a Catalunya: política i cultura». A: VILAR, P. *Reflexions crítiques sobre cultura catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- VANDELLÓS, J. A. (1985 [1935]). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Edicions 62.
- VOLTAS, E. (1996). *La guerra de la llengua*. Barcelona: Empúries.
- WOOLARD, K. (1989). *Double talk*. Stanford: Stanford University Press.
- (1991). «Linkages of Language and Ethnic identity: Changes in Barcelona, 1980-1987». A: Dow, J. R. [ed.]. *Language and Ethnicity*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- (1997). «Identidades de clase y género en los proyectos lingüísticos nacionales: Alguna evidencia desde Cataluña». *Revista de Antropología Social*, núm. 6, p. 185-206.